

Farinelli Örneğinde Kastrasyon

Castration in the Example of Farinelli

Gülay Halidi

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
Çukurova Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu İlk ve Acil Yardım Programı Öğretim Görevlisi
orcid.org/0000-0003-1564-0484

ÖZ

Kastrasyon, memeli türlerinin erkeklerinde genital organlarının kısmi ya da tam olarak alınması yoluyla üreme ve cinsel faaliyette bulunma yeteneğinin ortadan kaldırılması işlemidir. Kadim zamanlardan günümüze kadar uzanan bir yelpazede kastrasyon, önce hayvanlarda sonra insanlarda çeşitli amaçlarla uygulanmış, günümüze kadar ulaşmıştır.

On altıncı yüzyılın sonlarında kiliselerde kadın sesi yasaklanmış, soprano ses ihtiyacını karşılamak üzere prepubertal dönemde kastre edilerek ses ahenkleri muhafaza edilmiş erkek çocuklar kullanılmıştır. "Kastrato" olarak adlandırılan bu ses sanatçıları, özellikle on altıncı ve on sekizinci yüzyıllarda, çoğunlukla İtalya'da ortaya çıkmıştır. On sekizinci yüzyılın önemli-meşhur kastratosu olan Farinelli ağabeyinin izniyle kastre edilmiş, sesinin güzel ve güçlü olması nedeniyle büyük üne kavuşmuştur. Uzun yıllar boyunca İspanya sarayında ses sanatçısı olarak çalışmış, Kral V. Philip'in depresyonunun tedavisine katkıda bulunmuştur.

Kastratoların toplumsal-sanatsal-ekonomik-dini gerekçelerle beden bütünlüklerinin zedelenmesi insanın araçsallaştırılması anlamına gelmektedir. Kastratolar üzerinde kurulan tahakküm, kendilerine sağlanan ikincil kazançlar ne olursa olsun psikososyal sınırlamalara yol açmaktadır. Kendi döneminde de tartışmalara konu olan kastratoluk, çağdaş etik anlayışı çerçevesinde kesinlikle kabul edilemez bir uygulamadır. Makalemizde genel olarak kastrasyon olgusu ve Farinelli örneğinde özel bir kastrasyon türünün etik ve sosyokültürel boyutları irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kastrasyon, hadım etmek, kastrato, Farinelli, kastrasyonun etik boyutu

ABSTRACT

Castration is the process of removing reproduction and sexual activity ability through cutting genital organs out partially or completely in male mammalian species. Castration has been applied first on animals and then on people with various purposes from archaic times until today.

Woman voice was forbidden in churches in the end of sixteenth century; boys whose voice harmony was preserved by being castrated in prepubertal period were used to compensate soprano voice needs. These voice artists called "castrato" appeared mainly in Italy especially in the sixteenth and eighteenth century. Farinelli who was the important-famous castrato of eighteenth century, was castrated by permission his brother and he achieved great fame because his voice was beautiful and powerful. Farinelli worked as vocal artist in Spanish palace for many years, he contributed to the treatment of depression of King Philip V.

The damage on the body integrity of castrati means the instrumentalization of the human based on social-artistic-economic-religious reasons. Dominance established on the castrati leads to psychosocial limitations no matter which second benefits they are provided with. Castrato which was also controversial in its period is absolutely an unacceptable practice in the context of contemporary ethics. Castration phenomenon and ethical and sociocultural dimensions of a special type of castration in the example of Farinelli are generally examined in our article.

Keywords: Castration, castrate, castrato, Farinelli, ethical dimensions of castration

Lokman Hekim Dergisi, 2017;7(3):215-231

Geliş Tarihi - Received: 06.01.2017; Kabul Tarihi - Accepted: 07.09.2017

İletişim - Correspondence Author: Gülay Halidi, Çukurova Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu İlk ve Acil Yardım Programı, Çukurova University Health Services Vocational School First and Emergency Assistance Program
Adana - Türkiye. gulayhal@gmail.com

GİRİŞ

Kastrasyon insan ve diğer memeli türleri erkeklerinde testisleri vücuttan ayırarak üreme yeteneğini ortadan kaldırma işlemidir.^{1,2,3} Kadim zamanlardan günümüze uzanan bir yelpazede kastrasyon, çağlar boyunca farklı amaçlar ve uygulama yöntemleriyle varlığını sürdürmüş, özellikle günümüzde hukuk ve etik açısından önemli bir tartışma konusu olmuştur. Çoğunlukla hukuka, nispeten daha az olarak etiğe konu olan kastrasyonun tartışma çerçevesi ise “kastasyonun gerekçe”leri üzerinden şekillenmiştir.

Bu makalede zaman bakımından on altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arasına, gerekçe bakımından müzikal yetenekleri bağlamında erkek çocuklarına yapılan kastrasyona odaklanılmış; bu bağlamda dönemin ünlü ses sanatçısı “kastrato” Farinelli'nin yaşamı özetlenerek kendisine uygulanan kastrasyon işleminin etik boyutu irdelenmiştir. On altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arasında, özellikle İtalya'da, ses sanatçısı olarak çalışması yasak olan kadınların seslendirmesine uygun şekilde bestelenmiş parçaları okumak üzere müzikal nitelikleri uygun ergenlik öncesi erkek çocuklara kastrasyon yapılarak seslerini muhafaza etmeleri sağlanmıştır. Çocuğun üreme yeteneğini yok eden ve cinsel yaşamı sınırlayan, buna karşılık ona yüksek kazanç getiren ve ünlü olma olanağı sağlayan bu uygulamanın konu olarak seçilme nedeni; bedene yönelik olumsuz bir işlemin önemli ikincil kazançlara yol açması olgusunun ilginç bir örneğini, dönemine özgü sosyokültürel çerçevede irdelemektir.

Günümüz tıbbında kimi özel durumlarda tedavi amaçlı kastrasyonun gündeme gelmesi bu uygulamanın yapıldığı kişiye yarar sağlamanın çok farklı bir örneğidir. Bununla birlikte Farinelli'nin dramatik yaşam öyküsü üzerinden kastrasyonun zarar-yarar dengesini değerlendirmek güncel uygulamalarla ilgili tartışmalara derinlik kazandırma olanağı sunması bakımından önemlidir.

Güzel bir sesi kitlelere ulaştırmak, belli bir psikososyokültürel ihtiyacı karşılayarak topluma yarar sağlamak, bir kişinin beden bütünlüğüne dokunmanın ve üreme yeteneğini ortadan kaldırmanın gerekçesi olabilir mi? Bu sorunun cevabı “kesinlikle hayır”dır. Yaşamının akışı başkaları tarafından belirlenen ve toplum yararı için beden bütünlüğü zedelenecek kişinin bir yandan psikik ve bilişsel sorunlar yaşamaması, öte yandan sosyokültürel anlamda bu durumun ona olumlu-olumsuz yansımaları olması olasıdır. Bu makalede olumlu yansımalar ne kadar cazip olursa olsun, kaybedilecek olanları karşılamalarına olanak bulunmadığı savunulmaktadır.

Makale iki ana temadan oluşmakta ve dört temel başlık altında toplanmış bulunmaktadır. Temaların ilki geniş bir tarihsel perspektifte kastrasyon olgusu ve ikincisi ise Farinelli özelinde kastrasyonun etik boyutudur. Temel başlıklardan ilki kastrasyon ve Farinelli özelinde genel bir panoramayı yansıtan giriş bölümüne, ikincisi kastrasyon ve kastratolarla ilişkili olarak kavramsal-etimolojik-tarihsel bilgi notlarına, üçüncüsü Farinelli'nin yaşam öyküsüne ve onun kastrasyonuyla ilgili etik analize, dördüncüsü ise sonuç bölümüne aittir.

GENEL BİLGİLER

Kavram Olarak Kastrasyon

Giriş bölümünün başında belirtildiği gibi kastrasyon tarihsel olarak erkek memelilerin testislerinin vücuttan uzaklaştırılması; tıp diliyle “bilateral orşiektomi” yapılmasıdır.¹⁻⁶ Bu işlem sperm üretimini

ortadan kaldırarak kısırlığa, testosteron hormonu salgısını ortadan kaldırarak erkek cinsiyetine özgü yapısal ve davranışsal özelliklerin değişmesine yol açmaktadır.²⁻⁴ Kastrasyon kavramı günümüzde anlam genişlemesine uğramış bulunmakta; cerrahi müdahaleyle yapılan fiziksel kastrasyonun yanı sıra ilaçla yapılan kimyasal kastrasyondan da söz edilmekte, dişilerde gerçekleştirilen bilateral ooferektomi için de kastrasyon adlandırması kullanılabilir. ^{6,7} Geçmişteki farklı amaçlara yönelik kastrasyon uygulamaları bağlamında bu işlem kimi zaman penisin ampüte edilmesi ameliyatı olan fallektomi ile birlikte de gerçekleştirilmiştir.⁵

Farklı dönemlerde değişik kastrasyon uygulamaları ve kastrasyon teriminin değişik karşılıkları olmuştur. İlk olarak hayvancılık çerçevesinde anlam kazanmış, en sık olarak boğalar ve aygırlar üzerinde uygulanmış, öncelikle Taş Devri Avrasyası'nda ortaya çıkıp sonra Eski-Yeni Dünya medeniyetlerine geçmiş, evcilleştirilmiş hayvanlardan sonra insan erkeklerinin testislerinin ortadan kaldırılması gündeme gelmiştir.⁸⁻¹¹ Kastrasyon daha sonraları sosyal bir uygulama niteliğinde ortaya çıkmış, ırkların-soyların saflığını korumak amacıyla yapılmış ve insan türü özelinde ev hizmetlerini üstelenen kölelerle ilişkili olarak şekillenmiştir.^{8,10} Terim, cinsellikle ilgili yerel geleneklerin çığnemesinin cezalandırılması bağlamında legal ya da legal olmayan bir işlemin karşılığı olarak kullanılmıştır.^{1,8} Kastrasyon uygulaması kontrasepsiyon sağlamaya yönelik bir cerrahi yöntemi şeklinde de değerlendirilmiştir.¹ Dini gerekçelerle yapılmış olan kastrasyon, ağır bir mutilasyona uğrayarak cinsellikten arınmış bir yaşamla kutsala yaklaşma çabası şeklinde ortaya çıkmıştır.^{1,8,9} Kastrasyon terimi dini inanışa ters düşen fikirler içeren pasajların basılı metinlerden çıkartılması, kısaca sansür anlamında da kullanılmıştır.¹ Terim, 1908-1939 yılları arasında ise Sigmund Freud tarafından geliştirilen psikoanalitik kuramda; kimi erkek çocukların kadınların, sapık arzuları yüzünden genital organlarının tamamen kesilmesiyle cezalandırılmış erkekler olduğuna inanma ve bu cezaya uğramaktan korkma şeklinde yaşadığı karmaşık ruh halini ifade etmek üzere kullanılmıştır.¹ Başka bir kullanım psikolojik ve kültürel olarak kadın gibi davranan erkekler hakkında kastrasyona uğramış yakıştırması yapılması üzerinedir.¹ Son bir anlamı ise heteroseksüel biyolojik üreme önlenerek insan genomunun manipüle edilmesidir.¹

Genital mutilasyon ve kısırlaştırma-sterilizasyon kastrasyonun çağrıştırdığı ve onunla karışabilen kavramlardır. Kastrasyon ağır bir genital mutilasyon niteliği taşımakla birlikte yaygın mutilasyon uygulamaları üreme yeteneğini yok etmeyi kapsamamakta, cinsel ilişkiden alınan zevki azaltmayı amaçlamaktadır. Kastrasyon geçmişte erkeği kısırlaştırmanın başlıca yolu niteliğini taşımış ancak tıptaki gelişme hem erkeği hem de kadını daha küçük müdahalelerle kısırlaştırmayı olanaklı hale getirmiştir. Günümüzde vazektomi ve tüp ligasyonu ile gerçekleştirilen kısırlaştırma üreme yeteneği ortadan kaldırılmakta ama cinsel faaliyette bulunma yeteneği kısıtlanmamaktadır.^{5,7}

“Kastrasyon”un Etimolojisi ve Eşanlamlıları

Kastrasyonun farklı amaçlarla ve farklı şekillerle yapılmasıyla uyumlu olarak bu uygulamayı ifade eden farklı sözcükler bulunmaktadır. Kavramsal ve tarihsel perspektifi aktardıktan sonra kastrasyon ve ilişkili sözcüklerin etimolojisini ele almak uygun olacaktır. Pek çok Batı dilinde kullanılan kastrasyon sözcüğünün kökeni Latince “castratio”dur ve o da bıçak ya da kesme enstrümanı anlamını taşıyan “castrum”dan türemiştir.^{1,5,12} Öte yandan Hint-Avrupa dillerinden “kes-” ön eki kesmek anlamını taşımaktadır.^{1,12} Kastrasyon işleminin gerçekleştirilmesi “kastre etmek” fiiliyle ifade edilmektedir. Aynı

kökten gelen ve üzerinde bu işlem uygulanmış kişi anlamına gelen “kastrato” ile anlamca kendisine çok yakın Yunanca kökenli bir sözcük olan “enük” Türkçe’de çok nadir kullanılan sözcüklendir.¹³⁻¹⁷ Latince’ye “eunuchus” olarak geçen Yunanca “eunoukhos” bileşik bir sözcüktür; “euno-” yatak anlamındaki “eune”den, “-okhos” ise tutmak ve sahip olmak anlamındaki “ekhein”den gelmekte, bunların bir arada oluşu yatak odasının veya harem korumasını ifade etmektedir.^{5,6,14} Kimi yazarlar enük ve kastrato arasında ince bir ayrım yapmakta; dinsel amaçlı olarak kendine kastrasyon yapan kişiden enük, ceza olarak başkaları tarafından kısırlaştırılan kişiden kastrato olarak söz etmektedir.¹⁸ Farklı bir yaklaşım ise doğuştan cinsel organı olmayanlara enük, sonradan cinsel organı ortadan kaldırırlara kastrato denilmesidir.¹⁸ Türkçede kastre etmek yerine kullanılan ifadeler “iğdiş etmek”, “hadım etmek”, “enemek”, “burmak”tır.

Tarihte ve Günümüzde Kastrasyon

Kastrasyon uygulaması bir yandan sanatın önemli bir alanı olan müzikte, gerçek-tarihi bir olguya dönüşmüş; öte yandan mitoloji, edebiyat gibi türlere konu olmuştur.¹⁹⁻²¹ İnsan kastrasyonunun ilk olarak MÖ. 4000’lerde Uruk kentinde yapıldığı öne sürülmektedir.^{1,10} Milattan önce 1200’lerde ise Asurlular homoseksüel erkekleri kastre ederek cezalandırmıştır.^{1,9} Milattan önce 415’te Kibele rahipleri inançlarına bağlılıklarını-adanmışlıklarını göstermek adına kendi kendini kastre etmiştir.^{9,10,22} Yaklaşık 240 yılında Valesius, kastrasyon zorunluluğu olan bir Hıristiyan tarikatını kurmuştur.¹ Buna karşılık İznik Konsili 325 yılında kendi kendini kastre etmeyi kınamıştır.^{1,9} Eutropius 399 yılında ilk enük konsül olmuştur.^{1,9}

Antik Çin’de enük ile eşanlamlı olan “huan kuan” sözcüğü sarayda çalışan kastre edilmiş erkekleri nitelemek için kullanılmıştır.^{8,23} Kastrasyona uğramış kişiler için bir yandan imparatorların diğer yandan imparatorlara öykünen kentsoylularının hizmetinde bulunma şeklinde geniş bir istihdam alanı olması, ailelerin de çocuklarını bu alana yönlendirerek ileride onlardan yardım almayı beklemesi Çin’de genç erkekler arasında kastrasyon uygulamasının yaygın olmasına yol açmıştır.^{1,23}

Osmanlı sultanlarının “harem ağası” ya da “hadım ağası” olarak adlandırılan enükleri ihraç edilen kölelerden oluşmuştur.^{11,24} İslam şeriatı insan vücudunun mutilasyonunu yasakladığı için enükler, Müslüman olmayanlardan seçilmiş ve kastrasyon İslami bölgelerin dışında gerçekleşmiştir.^{1,24,25} İslam dinine geçişleri bu aşamalardan sonra göreve başladıkları sırada olmuştur.¹ Kölelerin kastrasyonu skrotum, testisler ve penisin tümü kesilerek radikal bir biçimde gerçekleştirilmiş, bu işlem sırasında ölüm oranı yüksek olmuştur.¹ Aileleri tarafından köle tüccarlarına satılan, Kızıldeniz veya Nil nehri üzerinden taşınan çocuklara bu işlem yolculuk sırasındaki molalarda Yahudiler veya Hıristiyanlar tarafından uygulanmıştır.^{1,11,22,25} Cerrahi işlem herhangi bir önlem alınmaksızın gerçekleşmiş ve kanama kontrolünde sıcak çöl kumu kullanılmıştır.¹

Antik Hindu geleneğinde prostat kanseri olan hastalara yağdan fakir vejetaryen bir diyet verildiği böylelikle bir tür “kimyasal kastrasyon” yapılarak hastalığın tedavi edildiğini belirten kayıtlar bulunmaktadır.¹ Bu diyetin testosteron üretiminde vücudun hammadde olarak kullandığı kolesterolün düzeyini düşürerek etkili olduğu düşünülmektedir. Hint tıp tarihi çerçevesinde aktif cinsel yaşamı olmaması öngörülen ve kastre edilmeyi cinsel ilişkiden kaçınmaya göre daha kolay bulan erkek bireylere cerrahi kastrasyon uygulanmasından da söz edilmektedir.¹ Hindistan’da

uygulanan farklı bir tür kastrasyon prepubertal dönemde eksternal seksüel karakterleri belirsiz veya testisleri skrotuma inmemiş olanlar üzerinde uygulanmıştır.^{1,23,26,27} Hint kültüründe halen varlığını sürdüren kastrasyonla bağlantılı bir unsur “hijra”lıktır.^{9,23,26-28} Kastre edilmiş erkekler olan hijralar üçüncü cinsiyet kabul edilmekte ve kutlamalarda dans edip şarkı söyleyerek veya şifacılık yaparak geçimlerini sağlamaktadırlar.^{9,26-28}

Antik Roma’da iyi bilinen bir olgu olan kastrasyon Batı geleneğinde 1913’e kadar varlığını sürdürmüştür. Antik Roma’da berberler veya hamam görevlileri tarafından gerçekleştirilen kastrasyon prosedürlerinin ücretleri köle tüccarları ve genelev işletenler tarafından ödenmiştir.¹ Bu şekilde yapılan kastrasyonlar büyük bir yaygınlık kazanınca yasaklanmış ama yasaktan sonra da Kibele rahipleri hem kendilerini hem de “ellerine düşen talihsiz gençleri” de kastre etmeyi sürdürmüştür.^{1,9} Roma tarihinin kastrasyonla ilgili farklı bir unsuru da “galli” ya da “capon” olarak adlandırılan kastre edilmiş erkeklerin fahişe olarak çalışmasıdır. Daha geç dönemde Bizans İmparatorluğu’nda ise kastre edilmiş erkekler edilmeyenlere göre daha az agresif ve rekabetçi oldukları için memur olarak atanmışlardır.¹

Çarlık Rusyası’nda ortaya çıkmış ilginç bir yapılanma, kastrasyon tarihçesinin dikkate değer unsurları arasındadır. Seks düşkünlüğü ile suçlanan Klysty ailesine karşı bir duruş almak isteyen Andrey İvanov ve takipçileri, ismini Rusça enük anlamına gelen “skopets” sözcüğünden alan Skoptsy tarikatını kurmuşlardır.^{1,29} Tarikat Rus Ortodoks kilisesinin dogmalarının çoğunu reddetmiştir.¹ Skoptsy tarikatı testisleri cehennem anahtarı olarak nitelendirmiş, kastrasyonu bir kurtuluş olarak vaaz etmiştir.¹

Günümüz tıbbının medikal-teknik olanaklarının artmasıyla birlikte kastrasyonun anlamında, yöntemlerinde ve amaçlarında farklılıklar olmuş; kavram olarak kastrasyon bölümünde değinildiği gibi farklı isimler altında farklı uygulamaların yapılması gündeme gelmiştir. Çağdaş tıpta kastrasyon genellikle üç temel amaçla gerçekleştirilmektedir. Bunların ilki prostat veya testis kanseri gibi hastalıklarda bir tedavi yöntemi olarak kimyasal ya da fiziksel kastrasyon uygulanmasıdır.³⁰⁻³² İkincisi cinsel nitelikli suç işleyenleri cezalandırmaya yönelik olarak kimyasal kastrasyon yapılmasıdır.^{2,4,6,33} Üçüncüsü ise erkekten kadına cinsiyet değiştirme prosedürünün bir unsuru olarak fiziksel kastrasyondur.³⁴ Bu uygulamalardan ilki hastanın onamı bağlamında ve üçüncüsü kişinin isteği doğrultusunda yapılmakta, ikincisinde ise kişinin isteğinin dışında bir zorla gerçekleştirme söz konusu olmaktadır. Fiziksel kastrasyon bilateral orşiektomi, kimyasal kastrasyon ise testosteron salgılanmasının dolayısıyla spermatogenezin durdurulmasıdır.^{6,33,35}

Kastrasyonun cinsel nitelikli suç işleyenleri direkt cezalandırma dolaylı olarak da tedavi etme amacıyla kullanılması ilk olarak 1892’de İsviçre’de cerrahi yöntemle uygulanmıştır.^{2,4,6,35,36} İsviçre’yi 1930 ile 1969 yılları arasında Hollanda, 1933 ile 1945 yılları arasında Almanya takip etmiş sonra bu ülkelere İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Estonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti gibi diğer Avrupa ülkeleri katılmıştır.^{2,3,4,6,35,36} Birçok Avrupa ülkesinde suçlular üzerinde zorla uygulanan cerrahi kastrasyon yerini kimyasal kastrasyona bırakmıştır ve uygulama suçlunun tercihine dayalı olarak gerçekleştirilmektedir.^{3,4,6,36} Zorla kimyasal kastrasyon günümüzde önemli tartışmalara yol açan özellikli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimyasal kastrasyonla ilişkili başka bir tartışma jinekologların oral kontraseptifler yoluyla kadınlara 1950’li yıllardan itibaren bu uygulamayı gerçekleştirdiği üzerine kuruludur.³⁶

Kastrasyon Tarihçesinin Bir Parçası Olarak Kastrato Ses Sanatçıları

Kastrasyon tarihçesinin önemli bir parçası olan ve yaklaşık dört yüz yıl varlığını sürdürmüş olan kastrato ses sanatçılarının ortaya çıkması on altıncı yüzyılın sonlarında söz konusu olmuştur.^{15,37,38} Buradan bir parantez açarak kastrato sözcüğünün yukarıda değinildiği gibi genel olarak “hadım edilmiş” anlamına geldiğini ancak on sekizinci yüzyılda “sesinin ahengini muhafaza etmek için prepubertal dönemde kastre edilmiş erkek” şeklinde anlam daralmasına uğrayarak kullanıldığını belirtebiliriz.^{13,15,16} Bu bağlamda kullanılan bir diğer sözcük ise kastrato sözcüğünün çoğulu olan “kastrati”dir.^{13,16} Bunun yanı sıra kendi dönemlerinde kastratolar “eunuchi”, “cantori evirati”, “musicı”, “soprani” olarak da isimlendirilmişlerdir.^{15,39,40}

İtalyanca “güzel şarkı söyleme” anlamına gelen “bel canto” kastrato ses sanatçılarının yükselişte olduğu on altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arasındaki dönemin ve onlar tarafından benimsenen şan tekniğinin adlandırılmasında kullanılmıştır. Kastratoların vokal tekniklerine ve artistik becerilerine uygun biçimde oluşturulmuş olan “bel canto” tarzındaki parçaların neredeyse sadece onlar tarafından söylenebilmesi; onlara özgü bir müzik türü niteliğini taşıması söz konusudur.^{37,38,41}

Kastrato ses sanatçılarının ortaya çıkmasına o dönemde Katolik kilisesinin ve bizzat papaların Batı Avrupa’da hayatın her alanında önemli-üst yetkili konumunda bulunması zemin hazırlamıştır. Kadınların söz söylemesine hatta sesini yükseltmesine karşı tahammülsüz olan bu kesimler kadın şarkıcıların kilise korolarında yer almasını da yasaklamıştır.^{37-39,41,42}

Kadın sesinin kilise korolarında yasaklanmasının üzerine koroda kadınların seslendirdiği “cantus” adı verilen tiz partiyonlar öncelikle kadın sesini taklit eden ergen erkeklerle devredilmiştir. Bu kişiler “falsettist”, sesleri ise “falsetto sesi” olarak adlandırılmıştır.^{38,41} Bir yandan ergenlik öncesi dönemin dolayısıyla o döneme özgü sesin sınırlı bir süresi olması diğer yandan korist olmak için uzun ve zorlu bir eğitimden geçmenin gerekmesi falsettistlere dayalı modelin uzun ömürlü olmasını engellemiştir.^{37,38,41}

Kilise korolarındaki “soprano” kadın sesinin eksikliği sorunu 1500’lü yılların sonlarında kastratolarla çözüme kavuşturulmuş; on altıncı yüzyılda başlayıp özellikle on sekizinci yüzyılda en parlak halini alan kastrato olgusu ortaya çıkmıştır.^{37,38,41,43} Bu olgu müzikal yetenekleri güçlü erkek çocukların ergenliğe girmeden önce kastre edilerek seslerinin değişmesinin önlenmesine dayanmaktadır.^{15,37,43} Kastrasyon sonrası sesin değişmediğinin keşfedilmesinin tesadüfi olduğu; berber cerrahlar tarafından gerçekleştirilen agresif bilateral herniotomiler sırasında bilateral orşiektomiye uğrayanlar üzerindeki gözlemlere dayandığı öne sürülmektedir.^{38,44} Ciddi bir müzik eğitiminden geçirilen kastratolar önce kilise korolarında sonra opera tarihinin başlangıcı olarak nitelenen dönemde opera sahnelerinde boy göstermişlerdir.^{15,37,41,45}

Katolik otoriteler bir yandan kastrasyonu yasaklamış ama diğer yandan kastratoların kilise korolarında yer almalarına müsamaha göstermiştir.^{41,45} Bu bağlamda 1590’dan önce resmen olmasa da Batı Avrupa’da kilise korolarında yer almak üzere kastratoların tutulması söz konusu olmuş ancak uzun yıllar onlardan söz ederken kastrato sözcüğü kullanılmaktan sakınılmıştır.^{38,43}

Toplumda şan-şöhret kazanma ve iyi bir gelir elde etme olanağı müzikal yeteneği olan çocukların, çoğunlukla ailelerinin daha az olarak da kendilerinin isteği doğrultusunda kastre edilmesine yol

açmıştır.^{41,46} Çoğunluğu fakir ailelerden gelen bu çocuklar aileleri tarafından kendilerini eğitecek ve koruyacak eğitmenlere teslim edilmiştir. Aileler eğitmenlerle yaptıkları sözleşme çerçevesinde çocukları üne kavuştuktan sonra ondan yardım alabilmeyi umarak beklemiş; eğitmen çocuğu yetiştirmeyi üstlenmesinin karşılığı olarak onun çalışmaya başlamasından sonra belli bir süre kazancından pay almıştır.^{41,43}

Dini otoritelerin kastrasyona sıcak bakmaması ama kilise korolarında kastratoların şarkı söylemesine ses çıkartmaması çerçevesinde aileler, çocukların kastrasyonunu birtakım hikayelerle gerekçelendirme yoluna gitmiş; testislerin attan düşme ya da kedi-köpek gibi hayvanlar tarafından ısırılma nedeniyle hasar gördükleri için vücuttan uzaklaştırıldığını söylemiştir.³⁸ Kastratoluğun umut vadeden bir kariyer seçeneği olması, kastrasyonun başta İtalya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde yaygın hale gelmesini sağlamıştır.^{38,42}

Kaynaklarda genellikle yaş aralığı altı ile dokuz arasındaki çocukların farklı yöntemler kullanılarak kastre edildiği belirtilmekte; kimi kaynaklar kastre edilme yaşı üst sınırını on iki olarak vermektedir.^{41,44} Yaygın olarak kullanılan metotlardan biri spermatik kord kesilerek testislerin atrofiye olmasını sağlamak, daha ağırlı olan bir diğeri ise testisleri elle basınç yaparak ezmektir.^{15,44} Ancillon'un tarif ettiği yöntemde göre ise yumuşama ve esneme sağlamak için sıcak su banyosuna yerleştirilen çocuğa sert bir içki içirilir ve juguler venine basınç uygulanır, böylelikle kendinden geçmesi sağlandıktan sonra testisleri bıçakla kesilerek vücutundan ayrılır.^{38,44} Testislerin çok küçük olması durumunda ise müdahale edebilmek için ele gelmelerini sağlamak üzere lokal olarak sürekli basınç uygulama ve ovma önerilmektedir.⁴⁴

Prepubertal dönemde gerçekleştirilen kastrasyon, uygulandığı çocukların fiziksel gelişiminin diğerlerinden farklı olmasına, kendilerine özgü nitelikler kazanmalarına yol açmıştır.^{40,41,47} Saruhan onların anatomik ve müzikal özellikleri konusunda ayrıntılı bilgi aktarmaktadır. "Kastratoların büyüme hormonlarının sıklıkla aşırı olarak çalışması şarkıcının görüntüsünü çizen bir dizi fiziksel karakterin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Kastratolarda ergenlikten yetişkinliğe geçişte farenks, oral kavite, kafa sinüsleri ve göğüs kafesinde oluşan genel büyüme yetişkin bir erkeğin karakteristik rezonansını ve gücünü yaratırken, testislerin yok edilmesi, larenkste erkek tipi gelişimin oluşmasını engeller ve böylece de, kastratolar ergenlik öncesi çok küçük larenklere sahip olurlar".⁴¹ Bir yandan larenkslerinin küçük ve ses tellerinin kısa diğer yandan göğüs kafeslerinin geniş olması kastratoların seslerinin üç oktavın üzerinde bir aralığa ve yüksek volüme sahip olmasını sağlamakta, bu da bestecilere geniş bir ses alanında şarkı yazma imkanı vermektedir.^{37,41,47} Kastratoların sıra dışı ses potansiyellerine göre yapılmış besteler özel bir tarz olan "Bel Canto"yu oluşturmakta ve günümüz şarkıcıları tarafından söylenememektedir.⁴¹

Kastratolar sıkı bir düzen içinde yetiştirilmiş; günlük müzik dersleri ve ödevlerin yanı sıra farklı konularda da eğitim almıştır.^{37,41,48} Hem soprano hem de alto grupları içerisinde eğitim alan kastrato adayları, bir yandan kontrpuan ve enstrüman diğer yandan edebiyat eğitimleri almışlardır.^{37,48}

On sekizinci yüzyılın sonlarında kastratolara bakış açısı değişik faktörlerin etkisiyle değişmeye başlamış ve bu da giderek sahnelerden uzaklaşmalarına yol açmıştır.^{15,41} Napolyon'un İtalya'yı işgal etmesiyle 1796'da kastrasyon uygulamasına yasaklama gelmiş, kastratoların opera sahnesine çıkmaları geçici olarak engellenmiştir. İki yıl sonra 1798'de ise Papa VI. Pius, Roma'da ve Vatikan'a

bağlı devletlerde kadınların sahneye çıkmasını yasaklayan yasayı kaldırmıştır. Opera sahnelerinden silinmeye başlayan kastratolar, kilise korolarında sayıları azalarak yirminci yüzyılın ilk yıllarına kadar varlığını sürdürmüştür.^{37,41}

BİR KASTRATO VAKA ÖYKÜSÜ ve ETİK ANALİZİ

Tanınmış Kastrato Farinelli'nin Yaşamı

On sekizinci yüzyılın en tanınmış kastratolarından biri olan Farinelli 24 Ocak 1705'te şimdiki adı Apulia veya Puglia olan İtalya'nın Andria kentinde dünyaya gelmiştir.^{46,49-51} Asıl adı Carlo Maria Michelangelo Nicola Broschi'dir.^{37,46,49-51}

Farinelli yedi yaşındayken besteci olan ağabeyi Riccardo Broschi'den müzik dersleri almaya başlamıştır. Babasının ölümünden sonra ailenin ekonomik sıkıntılar yaşamasının Farinelli'nin hayatında bir nirengi noktası; kastrato ses sanatçısı olmasında önemli bir unsur olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁹ Farinelli, müzikal yeteneği bağlamında ağabeyinin izniyle on iki yaşında kastre edilmiştir.⁴⁹⁻⁵² Bu kastrasyon işleminin Farinelli'nin attan düşmesi nedeniyle gerçekleştirildiği öne sürülmüş; böylece resmi olarak şarkıcı üretmek üzere yapılan öfonik kastrasyona⁵³ kilisenin sıcak bakmaması ancak kazara veya kaza nedeniyle yapılan kastrasyonların kabul edilmesi bağlamında bir gerekçe oluşturulmuştur.^{38,51,52,54}

Farinelli, sahnedeki başlangıcını Porpora'nın himayesi altında, on beş yaşındayken ustasının "Angelica e Medoro" adlı serenadyyla yapmıştır.^{42,49,51} Bu serenat librettist Pietro Metastasio'nun basılmış ilk eseridir ve bu buluşma Farinelli ile Metastasio arasında yaşam boyu sürececek bir arkadaşlığın başlangıcı olmuştur.^{49,55} İtalya dışında sahneye çıkması ilk kez 1724'te Viyana'da, İmparatorluk Tiyatrosu'nun daveti üzerine gerçekleşen Farinelli, 1724 ile 1734 yılları arasında Venedik, Milano ve Floransa gibi İtalya'nın kuzeyinde bulunan kentlerde sıra dışı başarılar elde etmiştir.^{49,57}

Farinelli'nin kazancı döneminin ortalamasının üstünde olmuş; bir sezon için 1500£ olan resmi geliri hayranlarından gelen hediyelerle yaklaşık 5000£'a çıkmıştır.^{49,51,57} Farinelli 1737'de kendisini dinlemenin Kral V. Philip'in depresyonunu azaltmasını umut eden Kraliçe Elisabetta Farnese'nin çağrısı üzerine Madrid'e gitmiştir.^{38,42,49,51} Orada kralın oda müzisyeni ve kraliyet ailesinin bir çalışanı olmuştur.^{49,51,57} Bir daha asla halka arılarını seslendirmeyen Farinelli, her gece krala serenat yapmakla görevlendirilmiştir.^{42,49,51} Kralın ölümünden sonra onun yerine geçen oğlu Kral VI. Ferdinand zamanında saraydaki nüfuzu daha da artmış, hükümdar ve Farinelli arasında çok yakın bir ilişki ortaya çıkmıştır.⁵¹ Farinelli'nin saraydaki konumunun ve öneminin göstergelerinden biri de 1750'de Castile'de ilk kurulan askeri düzen olan Calatrava Düzeni Şövalyeliği unvanıyla ödüllendirilerek soylular sınıfının resmi bir mensubu haline gelmiş olmasıdır.^{44,51,56}

Farinelli'nin saraydaki varlığı 1759'da VI. Ferdinand'ın ölmesi ve yerine kardeşi III. Charles'ın geçmesiyle sona ermiştir.^{42,49,51} Bir devlet emeklisi olarak İspanya'dan ayrılan Farinelli, Bolonya'ya yerleşmiştir.^{49,51} Son yıllarındaki en yakın arkadaşları müzik tarihçisi Giovanni Battista ile mektuplaşmalarının devam ettiği Metastasio olmuştur. Farinelli, 16 Eylül 1782'de, Metastasio'nun 12 Nisan 1782'deki ölümünden dört ay sonra, Bolonya'da hayatını kaybetmiştir.^{49,51} Calatrava Düzeninin Mantosu ile gömülmeyi vasiyet eden Farinelli, Bolonya'daki Capuchin manastırının mezarlığına defnedilmiştir.⁵¹

Farinelli müzik literatüründe sadece bir opera şarkıcısı değil zamanının en iyi müzisyeni olarak nitelendirilmiştir.^{49,51} Hem eski tip piyano çalma konusunda yetkin, hem geç yaşlarında viyola çalabilme yeteneğine sahip olmuş, hem de şarkı ve arya yazarı bir müzisyen olarak müzik tarihine geçmiştir.^{42,49,51,55} Farinelli'nin Londra'ya veda için hem yazdığı hem de bestelediği bir kantat en bilinen eserlerindedir. Aryalardan birini ise VI. Ferdinand'a adamıştır.^{49,51}

Farinelli'nin sesi on sekizinci yüzyılda ses eğitiminde köşe taşlarından biri olarak efsaneleşmiştir. JJ Quantz 1725'de Napoli'de, 1726'da Parma ve Milano'da dinledikten sonra Farinelli'nin sesinin niteliklerini betimlemiştir. JJ Quantz'a göre Farinelli'nin sesi içe işleyen, zengin, güçlü, canlı, iyi ayarlanmış soprano sesidir, a'dan d'ye (la'dan re'ye) uzanan bir genişliğe sahiptir. Birkaç yıl sonra küçük notalarda daha düşük düzeyde genişlemiş ama herhangi bir yükse notada kayıp olmamıştır. Sesinin niteliğiyle ilişkili olarak sadece onun seslendireceği şekilde bir opera aryası yazılmıştır. Onun sesinin tonlaması saf, sesinin titremesi güzel, nefes kontrolü sıra dışı, boğazı çok çevik olduğundan ses en geniş aralıkta hızlı ve en kolay-kesin bir biçimde çıkmıştır. Ses süslemelerini her şekilde yapmak onun için kolay olduğu için üretken bir ses niteliği taşımıştır.⁴⁹

Farinelli Örneğinde Kastrasyonunun Etik Boyutu

Makalenin bu bölümünde döneminin önemli-meşhur bir kastratosu olan Farinelli'nin kastrasyonuna ilişkin etik boyutu günümüz değerleri perspektifinden retrospektif bir değerlendirmeyle ele alınmıştır. Farinelli'nin yaşadığı dönemin sosyokültürel çevresine ve kendisinin psikososyal durumuna ilişkin bilgilerin eksikliği ve bizzat deneyimlediğimiz bir dönem olmaması bu bölümün sınırlılık göstermesine yol açmakta; koşulların yalnızca günümüzün değerleri üzerinden bir analiz yapmaya olanak tanınması bölümün çerçevesini çizmektedir. Bunun yanı sıra etik analiz sadece temel ilkeler üzerinden bir değerlendirme olarak değil, psikososyal faktörleri de göz önüne alan ve onların etik boyutuna göndermeler yapan bir yöntemle gerçekleştirilmiştir.

Farinelli'nin yaşadığı dönemde oldukça yaygın olan erkek çocukların seslerini muhafaza etmek için kastre etme uygulaması, en temel insan hakkı ve aynı zamanda etik değer olan "yaşam"ın riske sokulması bir bakıma göz ardı edilmesi anlamını taşımaktadır.⁵⁸ Doğrudan yaşam hakkına saygı duymamaya dayalı bir eylem gerçekleştirildiğini söylemek olanaklı değildir. Ancak on yedinci yüzyılın erken dönemlerinde şarkıcı olması ümidiyle yaklaşık olarak her yıl dört bin erkek çocuğun kastre edildiği, bunlar içerisinde başarılı şarkıcı olanların oranının ise yüzde bir olduğu ifade edilmektedir. Öte yandan kastre edilen çocukların bir kısmı cerrahların yanı sıra nitelikli olmayan berberler tarafından da yapılan başarısız operasyonlar; temiz çalışılmaması nedeniyle ortaya çıkan enfeksiyonlar veya ağır kanamalar sonucu hayatını kaybetmiştir.^{41,53}

Farinelli'nin kastrasyon operasyonunun bu sorunların çıkmaması bakımından başarılı olduğu söylenebilir; ama bir yandan da herhangi bir "medikal gereklilik olmaksızın" yaşamı kaybetme riskini gündeme getirmiş olması söz konusudur. Bu noktada Gérard Corbiau'nun Farinelli filminin girişine atıfta bulunmak uygun olacaktır. Filmin ilk sahnesinde sesini muhafaza etmek için kastre edilmiş başka bir erkek çocuğu, kilise korosunda şarkı söyleyen Farinelli'ye "Gırtlığında ölüm var! Bir daha şarkı söyleme Carlo!" diye seslenerek bu yüksek riske işaret etmektedir.⁵⁹

Farinelli örneğinde kastrasyonun etik boyutuna odaklanan bir diğer tema ise çocukların bedenlerinin ve yaşamlarının toplumsal-sanatsal-ekonomik-dini fayda üzerinden araçsallaştırılması ve buna itirazın kabul edilmemesidir. Kadın sanatçıların yerini almak üzere ses yapılarının ergenlik öncesi dönemdeki özellikleri korunan kastratolar, bir yandan kilisenin manevi ağırlığının ve kitleler üzerindeki etkisini sürdürmesine katkıda bulunmuş diğer yandan sanatsal etkinliklerin muhafazasını-gelişmesini-ilerlemesini sağlamış, böylece onlara ulaşabilen kitlelerde coşku ve keyif yaratma konusunda etkin rol üstlenmiştir. Çocuklar bu rolleri özgür iradeleriyle üstlenememiş, kararlarında-davranışlarında özerk olamamış, araçsallaştırılmıştır. Araçsallaştırmanın farklı bir boyutu olarak ailelerin ekonomik kaygıları kastratoluk olgusunda ön plana çıkmıştır. Aileler hem kendi refahları hem de çocuklarının ilerideki yaşamlarında ekonomik anlamda sıkıntı çekmemesi adına karar alırken çocuğu dahil etmemiş, onun adına karar vermiştir. Din ve aile iki temel otorite unsuru olarak devreye girip kastratoların yaşamı üzerinde belirleyici-şekillendirici olmakta; tahakküm kurmaktadır. Kastrasyonu yasaklayan ama kastratolara sıcak bakan dini otoriteler bu tahakkümü örtülü bir şekilde gerçekleştirmekte, sorumluluk almaktan ve hesap vermekten kaçınmakta, dürüst olmayan bir tavır sergilemektedir. Kilisenin görmezden gelmesi çocuklarını kastre ettirme konusunda aileleri adeta teşvik etmekte, kastrasyona meşruiyet kazandırmak üzere gerçek olmayan hikayeler uydurmalarına dolayısıyla dürüstlükten uzaklaşmalarına yol açmaktadır. Buradan bir parantez açarak ailenin çocuğun kastre edilmesi hakkında hikaye uydurma eylemi, çocuklara fikir beyan etme olanağı tanımamanın ve onların bedenlerini araçsallaştırmanın yol açtığı “vicdan azabı”nın bir göstergesi ve bir tür vicdanı rahatlatma çabasıdır.

Semavi dinlerde pronatalist bir karakterin hakim olması bağlamında kastrasyon Hıristiyanlık'ta olduğu gibi İslamiyet'te de yasaklanmış, haram kılınmıştır.^{1,24,25} İslam'ın bu yaklaşımının ruhu taşıyan beden bütünlüğünü korumaya yönelik olduğu söylenebilir. Kastrasyonun tarihi perspektifinde aktarıldığı gibi Müslümanların kastrasyonu bizzat yapmaması, harem ağalarının kastrasyonunun ülke topraklarına sokulmadan gayrimüslimler tarafından gerçekleştirilmesi, Allah'ın yarattığı şekli değiştirerek canlılara eziyet etme olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır.^{1,24,25,60} Bununla birlikte kilisenin kastrasyona sıcak bakmaması ama öte yandan kastratoların varlığına ses çıkarmaması; Müslüman ülkelerin hadım etmeyi haram sayması ama harem ağalarını saraylarda çalıştırması tutarsızlıktan öte dinlerin kendi değerlerine karşı hile niteliği taşımaktadır.

Yukarıda sıralanan unsurların yanı sıra kimi erkek çocukların kastrato olma ümidiyle kendi istemi doğrultusunda kastre edilmeleri de söz konusu olmuştur.⁴¹ Bu durum çocuğun özerkliğini kullandığının bir işareti gibi görünse de aslında dönemin “kastrato piyasası”nın yol açtığı bir yöneliştir; başarılı bir kastrato olmanın getirisinin teşvik edici olmanın ötesinde zorlayıcı bir unsur olduğu tespitinde bulunulabilir. Bu bağlamda Farinelli'nin de kendi operasyonu üzerinde bir tasarrufu olmamıştır. Daha önce belirtildiği gibi babasının ölümünden sonra ailenin ekonomik sıkıntılar yaşamaması nedeniyle müzikal yeteneği doğrultusunda kastrato olan Farinelli'nin çocuk omuzlarına ağır bir sorumluluk yüklenmiştir.

Özerk bir birey olma ve beden dokunulmazlığı günümüz dünyasında özellikle önem verilen kavramlardır.^{61,62} Farinelli'nin döneminde bu derecede bir önem verme söz konusu olmaması kastratoluğun kabul edilebilir olmasına yol açmıştır. Çağdaş etik anlayışıyla değerlendirildiğinde

bireyin veya bedenin toplumsal-sanatsal-ekonomik-dini fayda gibi herhangi bir nedenle araçsallaştırılması ve dürüstlüğün ihlal edilmesi kabul edilebilir değildir.⁶¹⁻⁶³

Bedenin araçsallaştırılmasına kadim zamanlardan günümüze kadar devam eden bir örnek de sünnet uygulamasıdır. Tartışmalı olan medikal gerekliliği bir yana bırakarak özellikle ailelerin dini ve geleneksel nedenlerle çocuğunu sünnet ettirmesini ele alacak olursak; hem ailenin hem de çocuğun belli bir topluluğa-topluma ait oluşunu sağlama ve devam ettirme konusunda bir gösterge olarak bu uygulamayla bedenin araçsallaştırdığını söyleyebiliriz. Kimi kaynaklara göre Kibele Rahiplerinin ana tanrıçaya sunmak üzere erkeklik organlarını kesmesi sünnet geleneğinin başlangıcını oluşturmaktadır⁶³. Bu bağlamda sünneti kastrasyonun sembolik bir devamı olarak nitelenen bir olanağıdır. Buradan yola çıkarak dini veya geleneksel bir ritüeli yerine getirmek için çocuğun sünnet edilmesine veya kastre edilmesine karar verme konusunda ebeveyne söz hakkı tanımak, ailenin çıkarları ile çocuk haklarının çatışmasına ve bu çatışmada ailenin hakkının öncelenmesine neden olmaktadır.

Müzikal yetenekleri bağlamında ön plana çıkmış erkek çocukların aileleri, kilise ve sanat çevreleri tarafından kastrato şarkıcı olma yoluna sevk edilerek araçsallaştırılması, onların yaşadıkları sosyokültürel çevrede yaşatlarından farklı bir konuma gelmesine, belli bir cinsiyete ait olamamasına, toplumdan dışlanmasına, “normal” kabul edilen şekilde yaşayamamasına yol açmıştır. Bu yaşayamama durumunun kişinin tasarrufunun dışında gerçekleşmesi ise ayrı bir konudur ve bu konu sonraki paragraflarda çocuğun özerkliği bağlamında ele alınmıştır.

Bu makalede toplumsal cinsiyet rollerini ve cinsiyetçi yaklaşımları savunan bir anlayış benimsenmemiştir. Bununla birlikte belli bir cinsiyetten müphem bir cinsel kimliğe geçişin sosyokültürel çerçevede hem kişinin kendisinde hem de sosyal çevresinde karışıklığa yol açtığını; kişinin psikososyal sınırlamalar yaşamasını olası hale getirdiğini söyleyebiliriz. Cinsiyete özgü olanakları deneyimlemeden cinsiyetsiz bir kimliğe bürünmek günümüzün sosyal değerleri -özellikle toplumsal cinsiyet rolleri- açısından anlamlı-olumlu bir olgu gibi algılansa bile kişinin biyolojik olarak arafta kalması yaşam adaptasyonu açısından zorlayıcı görünmektedir. Öte yandan cinsel kimlik gelişiminin erken aşamalarının çocukluk döneminde gerçekleştiğini göz önüne alarak erken kastrasyonun bu süreci olumsuz etkilediğini düşünmek olanaklıdır.

Belli bir cinsiyete özgü özellikleri taşımamak; bir yandan harici olarak maskülen görünümde olmak, öte yandan bir kısım feminen nitelikleri -kastratolar özelinde bu feminenlik sese özgüdür- taşımak, belli beklentileri karşılayamamaya, dolayısıyla aşağılanmaya-dışlanmaya yol açmakta, cinsiyetler arasında en alt sırada konumlanmaya ya da hiç konumlanmamaya neden olmaktadır. Cinsiyetin belli niteliklerinin bulunmaması bir yandan mahrumiyete, diğer yandan sahip olunan avantaja mahkumiyet yaratmaktadır. Kastratoların bu ikili mahkumiyeti sesleri ile ilgili beklentiler üzerinden gerçekleşmekte; toplumda ses sanatçılığı dışında bir alanda çalışmaları, bir başka yerden yaşama tutunmaları olanaklı olmamaktadır.

Farinelli filminin çarpıcı bir sahnesinde ünlü maestro Handel, Farinelli'ye kastre edildiği için yaşamını sesine bağımlı olarak sürdüreceğini, dolayısıyla sesine mahkum olduğunu ifade etmektedir⁵⁹. Farinelli'nin erkek cinsiyetinin olanaklarından mahrum kalmaya ve geçimini sesiyle sağlamaya mahkum edilmesi söz konusudur ve bu mahkumiyet herhangi bir suçun cezalandırılması anlamını

taşınamakta, bir takım toplumsal kazanımlar sağlama kaygısından kaynaklanmaktadır. Toplumun belli kurumlarına-kesimlerine fayda sağlamak adına bazı bireylerin beden bütünlüklerine dokunulması ve yaşamlarının biçimlendirilmesi çağdaş etik anlayışı ile bağdaşmamaktadır.⁶¹⁻⁶³ Günümüzdeki aile, okul, ordu, yargı gibi otoriter karakterli kimi toplumsal kurumların, bu öyküdeki kadar açık ve çarpıcı olmamakla birlikte, bireylere benzer mahkumiyetler yaşatıyor olup olmadığı üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Tüm bu kurumlar uygunsuz buldukları olanakları kullanmayı engelleyip onayladıkları niteliklerin ön plana çıkmasını zorunlu hale getirmektedir⁶⁴. Bu durumun özerk olmayı önemseyen-önceleyen çağdaş etik anlayışı ile bağdaştırılması zor; konunun yoğun tartışmalara yol açmaması ise düşündürücüdür.

Kastratların var olduğu dönemde kastrasyon altı ile on iki yaş arasında yapılmakta, bu da doğal olarak çocukluk dönemine denk gelmektedir. Farinelli özelinde kastrasyonun etik boyutu hakkında açılması gereken bir tartışma da çocuk haklarının ve çocukların özerkliğinin ihlal edilmesi hakkındadır.⁶¹⁻⁶³ Uygulama çocuğun bedeni üzerinde tüm yaşamını etkileyecek ve geri dönülemez bir değişikliğe yol açmakta, çocuk bu konudaki karar verme sürecine dahil edilmemekte ve kendi bedeni üzerinde yapılacak işlem üzerinde hiçbir şekilde tasarruf hakkı bulunmamaktadır. Bu durum hem yaşanması aşamasında çocuk özerkliğinin ihlali hem de çocuğun ileride erişkinlik döneminde özerk bir birey olmasının önünde engel teşkil eden bir unsur olması bakımından dikkate değerdir.

Ebeveyn çocuk ilişkisi bağlamında; çocuğun dünyaya geldiği andan itibaren yaşamını devam ettirebilmek için desteklenmeye muhtaç bir konumda olması ve destek sorumluluğunun ebeveynine ait bulunması doğal ve toplumsal bir gerçektir. Bu ilişkide ebeveynin çocuğun mutlak yararını gözettiğini; onu olası risklerden-kötülüklerden-zararlardan koruyup kolladığı varsayılmaktadır. Ebeveyn genetik mirasını devralacak ve dünya üzerindeki varlığını yaşatacak temel unsuru olan çocuğa kuvvetle sahiplenmekte, onu neredeyse "mülkü" olarak kabul etmektedir. Çağdaş etik anlayışı çerçevesinde mülk olarak görme kesinlikle uzak durulması, sahiplenme ise çocukta özerklik gelişimine paralel olarak terk edilmesi gereken yaklaşımlardır. Bu genel çerçevede ebeveyn yükümlülüklerinden biri de çocuğun bedenine yapılacak tıbbi veya tıp dışı müdahalelerde devreye girmesidir. Bu devreye giriş özelinde sınırlarını iyi belirlemek, özellikle bedende kalıcı değişim yaratacak işlemlerden zorunluluk olmadıkça uzak durmak uygundur.

Farinelli'nin kastre edilmesi örneğinde dikkate değer bir husus babanın kaybından dolayı anneye devrolması gereken çocuğun bedeni üzerinde tasarrufla ilgili ebeveyn hakkının, ataerki toplum yapısından dolayı ağabeyine geçmesidir. Bu bağlamda aile içindeki hiyerarşinin sonucu olarak ise çocuğun kendisiyle ilgili hayati bir kararda devre dışı bırakılmasının yanında cinsiyetçi yaklaşımla kadının dışlanması da eklenmektedir. Dolayısıyla çağdaş etik anlayışı çerçevesinde olayda hem çocuk hem de kadın-anne hakları ihlali söz konusudur.

Farinelli günümüzdeki çocukluk kavramının ve rolünün henüz tam olarak netleşmediği bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde Ortaçağ'dan devralınan erişkinin minyatürü olarak çocuk algısı ve anlayışı devam etmektedir.^{65,66} Birey özerkliği de çocuk gibi var olmayan bir kavramdır ve kabul görmüş toplum düzeni etkilediği kişilerin karar süreçlerine katılmasına olanak tanımaksızın işlemektedir^{63,65}. Bu genel çerçevede çocuğun kastrato olmaya yönlendirilmesi ailesinin kararı üzerinden gerçekleşmekte; kastrasyon ailenin talebine ya da rızasına dayalı olarak yapılmaktadır. Dönemin

heteronom yaklaşımı çerçevesinde bireyin yapacaklarını ve ona yapılacakları aile, ailenin yapacaklarını ve ona yapılacakları toplum, toplumun yapacaklarını ve ona yapılacakları hükümdar, hükümdarın yapacaklarını ve ona yapılacakları tanı belirlemektedir.

Farinelli filminde Farinelli ile ağabeyinin yakınlığı ve çatışmaları başarıyla işlenmiştir⁵⁹. Ağabeyi Farinelli'nin hem kastrato oluşunda belirleyici olmuş hem de yaşamının belli bir dönemini kurgulamıştır. Bununla birlikte bir yandan kendi varlığının ve yaşamındaki gerçeklerin farkına varması, diğer yandan sanatsal başarısından kazandığı güç zamanla Farinelli'nin bir tür özerklik inşa etmesini kendi olanakları çerçevesinde bir yaşam kurgulamasını sağlamıştır. Ağabeyinin güdümünden ayrılıp kraliyetin himayesine geçişi Farinelli'nin kendi iradesini tam olarak devreye sokamamakla birlikte tabi olacağı iradeyi seçebilecek kadar bir özerklik geliştirdiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Beden bütünlüğünü zedeleyen ve geri dönüşü olmayan kastrasyon işleminin çocuğu hem fiziksel hem de psikolojik olarak travmatize etmesi söz konusudur. Her ne kadar işlem Freud'un çocuk gelişim kuramındaki fallik dönemde ortaya çıkan "kastrasyon kompleksi"nin aşılmasından sonra yapılsa da çocuğa bedenine dair birtakım olumsuzluklar yaşatması olasıdır. Bu riske rağmen işlemin kompleksin yaşandığı dönemin sonrasına denk gelmesinin çocuk açısından iyi bir tesadüf olduğu öne sürülebilir. Aksi yönde bir değerlendirme yaparak kastrasyonun fallik dönemden sonra gerçekleşmesinin de çocukta patolojilere yol açacağını ve onu travmatize eden unsurlar taşıyacağını söylemek de olanaklıdır. Öte yandan kastrasyon kompleksinin olduğu dönemde kastrasyonun gerçekleşmesi çocuğun daha fazla travmatize olmasına, bu dönemi sağlıklı bir biçimde çözümlememesine dolayısıyla patolojik izleri yaşamı boyunca taşımasına yol açacaktır.

Bir yandan çocuk bir yandan bağlı bulunduğu aile-toplum açısından belirli faydalar gözetilerek yapılan kastrasyonun, bu fayda beklentilerini karşılayamaması veya onların önüne geçecek ölçüde zarara yol açması olasıdır. Çocuğun kastrato şarkıcı olma yolunda başarılı bir ilerleyiş gösterememesi işlemin savunulabilir yanı kalmamasına neden olmakta ve yol açtığı kayıpların kesinlikle gereksiz yere verilmiş olması anlamına gelmektedir. Toplumun kastratolara yönelik yaklaşımı zaman içinde olumsuz yönde ilerlemiş, giderek önce daha ikircikli sonra daha dışlayıcı hale gelmiştir. Takdir toplamayı umarken böyle olumsuzluklara muhatap olmak özellikle son kastrato kuşakları açısından ciddi bir darbe olmuştur.

Kastrato adaylarının kastrasyon işleminden bağımsız olarak yaşadıkları etik açıdan tartışılmaya değer bir sorun da çok küçük yaşlarda dokuz-on saat arasında süren ve fiziksel çaba gerektiren uzun-zorlu bir eğitimden geçmeleridir. Anakronik olmak pahasına bu düzenin de çocuk hakları ve özgürlüğü ile bağdaşmadığı söylenebilir. Günümüzde ve ülkemizde çocukların tabi olduğu baskıcı eğitimi de çağrıştıran bu düzen çocuğa kaldıramayacağı bir yük yüklemekte, baş etme sıkıntıları yaşamasını gündeme getirmektedir.

Cinsiyet ayrımcılığı, daha açık bir ifadeyle kadına yönelik olumsuz ayrımcılık, kastrato olgusunun ortaya çıkışının ve varlığını sürdürüşünün temel nedenidir. Bu bağlamda bir olumsuz yaklaşım bir diğerinin tetikleyicisi olmuş; kadın düşmanlığı çocuğa yönelik bedensel şiddetin gerekçesi sayılmıştır. Böyle bir temel üzerine inşa edilmiş olması kastrato şarkıcılık mesleğinin çağdaş etik anlayışı çerçevesinde baştan reddedilmesini gerektirmektedir.

Kastrasyon uygulamaları çerçevesinde belli bir döneme ve kültüre özgü olarak ve belli bir amaca hizmet etmek üzere ortaya çıkan kastratoluk, pragmatik bir bakış açısıyla yüksek bir gelir elde etme, büyük kitleler tarafından coşkuyla karşılanma veya takdir edilme gibi bir dizi ikincil kazanç, dolayısıyla "nitelikli" bir yaşam sağlamaktadır. Bununla birlikte nitelikli yaşamın bundan ibaret olmayıp, içinde kişinin kendisine özgü ve sıralamada en üstte yer alan başka unsurlar da barındırdığını öne sürenler de bulunmaktadır. Dolayısıyla kastrato şarkıcı olma, çocuğa-bireye başka yoldan elde edemeyeceği hatta hayal edemeyeceği müreffeh bir yaşam olanağı sunmaktadır. Ancak bu genelde onun nitelikli bir yaşam sürdüreceği veya makalenin konusu özelinde Farinelli'nin nitelikli yaşamı olduğu anlamına gelmemektedir. Her bir bireyin kendine göre belirlemediği-anlamlandırmadığı bir yaşam sürdürmesinin ne kadar kabul edilir olduğu ayrıca tartışmaya açıktır.

Son olarak Farinelli vakası ile çağdaş tıptaki kastrasyon uygulamaları arasında bağlantılar kuralım. Yukarıda belirtildiği gibi günümüzde kastrasyon erkekten kadına cinsiyet değiştirme süreci, erkek üreme sistemi kanserleri ve cinsel saldırı suçu işleyenlerin cezalandırılması bağlamlarında gündeme gelmektedir. Bunlarla ilgili etik analizlerde-tartışmalarda Farinelli'nin başından geçenleri gündeme taşımının irdelemeye ufuk açacağı ve derinlik kazandıracağı düşünülebilir.

Farinelli vakasında kişinin olmasa da ailesinin talebi üzerine gerçekleştirilen bir operasyon ile cinsiyetin değil ama cinsel kimliğin değiştirilmesi söz konusu olmuştur. Vakanın bu boyutu ile ilgili tartışmalar, halen cinsiyet değiştirme sürecinin parçası olarak yapılan kastrasyonla ilgili olanlarla bir araya getirilebilir. Bu sürecin ilk aşaması mevcut cinsiyete ait özelliklerin ortadan kaldırılmasıdır. Prostat ve testis kanserlerinde kastrasyonun tedavi amacıyla yapılması sağlık bakımından yarar sağlama adına beden ve kimliğin önemli bir zarara uğramasının kabul edilir bulunması anlamına gelmekte; bunun Farinelli vakasındaki karşılığı aynı zararın kariyer ve refah uğruna göze alınması olmaktadır. Farinelli'nin bir yandan isteği ve rızası dışında kastre edilmiş olması diğer yandan gerekçesi cezalandırma olmasa da bir tür mahkumiyet yaşaması ise vakanın günümüzdeki cezalandırma amaçlı kastrasyon uygulamaları ile birlikte tartışmaya açılacak yönüdür.

SONUÇ

Döneminde ahlaki ve yasal meşruiyeti dolambaçlı yollarla sağlanan kastratoluk, günümüz etik ve insan hakları anlayışı çerçevesinde kesinlikle kabul edilemezdir. Bu durum kadına yönelik olumsuz ayrımcılık, çocuğa yönelik şiddet ve çocuk istismarı, özerkliğe ve birey olmaya karşı saygısızlık, beden bütünlüğüne ve dokunulmazlığına karşı duyarsızlık gibi bir dizi olumsuz unsur bünyesinde barındırmasından kaynaklanmaktadır. Günümüz tıbbının içerdiği kastrasyon uygulamaları bu örnekteki kadar vahim değildir. Bununla birlikte örneği göz önünde tutmak kastrasyonun özündeki sorunluluğu çarpıcı hale getirecek, böylelikle bu uygulamaların üzerinde daha fazla düşünülmesine katkı sağlayacaktır.

BİLGİ ve TEŞEKKÜR

Makaleyi büyük bir incelik ve dikkatle okuyan, değerlendiren sayın Prof. Dr. N. Yasemin Yalım'a çok teşekkür ederim.

Kaynaklar

1. Taylor G. Castration: an Abbreviated History of Western Manhood. Newyork: Routledge, 2000.

2. Küçük TS. Bir ceza hukuku yaptırımı olarak zorunlu kastrasyonun anayasa hukuku açısından incelenmesi. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 2015; 19(4): 297-322.
3. Özdemir H. Hadım etme ve hekimin sır saklama yükümlülüğü. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 2010; 14(1): 125-164.
4. Güzelsoy Z. Kimyasal Kastrasyon Uygulamalarına Bazı Meslek Gruplarının Yaklaşımlarının Araştırılması. Danışman Demircan YT. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul, 2014.
5. Dökmeci İ, Dökmeci H. Türkçe Okunuşlu Yeni Tıp Sözlüğü. İkinci Baskı, İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 2005.
6. Akbaba ZB. Kimyasal hadım yönteminin anayasaya uygunluğu I. TBB Dergisi. 2009; (8): 1-28.
7. van der Meer T. Eugenic and sexual folklores and the castration of sex offenders in the Netherlands (1938-1968). Stud. Hist. Phil. Biol.&Biomed. Sci. 2008; 39(2):195-204.
8. Driel MV. Manhood: The Rise and Fall of The Penis. English translate by Vincent P. London: Reaktion Books, 2009.
9. Çiğdem R. Kısırlaştırma. Editörler Gürsoy Naskali E, Koç A. İğdiş, Sünnet, Bedene Şiddet Kitabı. İstanbul: Kitabevi, 2009:81-93.
10. Cheney VT. A Brief History of Castration: Second Edition. AuthorHouse, 2006.
11. Altıntaş A. Osmanlı tıbbında kastrasyonlar. Türk Üroloji Dergisi. 1983; 9(3): 183-188.
12. Castration. Online Etymology Dictionary. URL: http://www.etymonline.com/index.php?term=castration&allowed_in_frame=0. 25.10.2016.
13. Castrato, castrati. URL: <http://www.dictionary.com/browse/castrato>. 25.10.2016
14. Eunuch. URL: <http://www.dictionary.com/browse/eunuch>. 25.10.2016
15. Feldman M. The Castrato: Reflections on Natures and Kinds. California: University of California Press, 2015.
16. Castrato, castrati. URL: http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=castrato. 25.10.2016
17. Kabağaç S, Alova E. Latince Türkçe Sözlük. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1995.
18. Şen M. İğdiş Etme Kelimeleri. Editörler Gürsoy Naskali E, Koç A. İğdiş, Sünnet, Bedene Şiddet Kitabı. İstanbul: Kitabevi, 2009:67-79.
19. Cömert B. Mitoloji ve İkonografi. Ankara: De Ki Basım Yayım, 2006.
20. Voltaire. Candide ya da İyimserlik Üzerine. Çevirmen Türk T. İstanbul: Oda Yayınları, 2003.
21. Livaneli Z. Engereğin Gözündeki Kamaşma. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
22. Devereux G. Anxiety of Castrator. Ethos, 1982; 10(3) : 279-297.
23. Castration. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Castration>. 25.10.2016
24. Turan AN. Mahremiyetin Muhafızları. Editörler İnalçık H, Göyünc N, Lowry HW, Erünsal İ, Kreiser K, Şentürk AA. Osmanlı Araştırmaları XIX. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1999.
25. Kortantamer S. Memlûklerde Sünnet, Hadım Etme ve İşkence. Editörler Gürsoy Naskali E, Koç A. İğdiş, Sünnet, Bedene Şiddet Kitabı. İstanbul: Kitabevi, 2009:107-117.

26. Sindhe UL. Gender justice and status of eunuchs. International Journal of Humanities and Social Science Invention. 2012; 1(1): 1-6.
27. Nanda S. Neither Man nor Women: The Hijras of India-Second Edition. Canada: Wadsworth Publishing Company, 1999.
28. Johnson TW, Brett MA, Roberts LF, Wassersug RJ. Eunuchs in contemporary society: characterizing men who are voluntarily castrated (part I). J Sex Med. 2007; 4: 930-945.
29. Sirohiwal BL, Singla S, Paliwal PK, Singh S, Aggarwal S, Chawla H. A man without manliness: a case of involuntary castration. Anil Aggrawal's Internet Journal of Forensic Medicine and Toxicology. 2012; 13(1).
30. Denmeade SR, Isaacs JT. A history of prostate cancer treatment. Nat Rev Cancer. 2002; 2(5): 389-396.
31. Soydan H, Baykal K. Metastatik prostat kanserinin tedavisinde hormonal tedavinin bugünü ve geleceği. Bull Urooncol. 2011; 10: 76-81.
32. Yıldızhan M, Gemalmaz H, Ertek MŞ. Metastatik olmayan kastrasyon dirençli prostat kanserinde tedavi yaklaşımları: derleme. Bull Urooncol. 2015; 14: 120-127.
33. Wright RG. Sex Offender Laws: Failed Policies, New Directions. İkinci Baskı. Newyork: Springer Publishing Company, 2014.
34. Güven K. Cinsiyet değişikliği ve hukuki sonuçları. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 1997; 1(1).
35. Heim N, Hirsch CJ. Castration for sex offenders: treatment or punishment? A review and critique of recent European literature. Archives of Sexual Behavior. 1979; 8(3): 281-304.
36. Yenidünya AC, Yaşar Y. Kastrasyon cinsel suç faillerine uygulanabilecek uygun bir yaptırım mıdır? TAAD. 2013; 4(14): 171-189.
37. Vanherle FP. Castrati: The History of an Extraordinary Vocal Phenomenon and a Case Study of Handel's Opera Roles for Castrati Written for The First Royal Academy of Music (1720-1728). Supervisor Storojev N. Doktora Thesis, Texas Üniversitesi, Musical Arts, Austin, 2002.
38. Melicow MM. Castrati singers and the lost "cords". Bull. N.Y. Acad. Med. 1983; 59(8):744-764.
39. Peschel ER, Peschel RE. Medicine and music: the castrati in opera. Opera Quarterly, 1986;4(4):21-38.
40. Peschel ER, Peschel RE. Medical insights into the castrati in opera. American Scientist, 1987;75(6):578-583.
41. Saruhan Ş. Bir "meleksi'den hayali yaratık'a dönüş" hikayesi: kastratolar. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2014;2(1):561-572.
42. Hatzinger M, Vöge D, Stastny M, Moll F, Sohn M. Castrati singers-all for fame. J Sex Med. 2012; 9: 2233-2237.
43. Roselli J. The castrati as a professional group and a social phenomenon, 1550-1850. Acta Musicologica, 1988;60(2):143-179.
44. Koutsiaris EA, Alamanis C, Eftychiadis A, Zervas A. Castrati singers: Surgery for religion and art. IJAE, 2014;119(2):106-110.
45. Boys will be girls, girls will be boys: cross gender roles in opera. URL: <http://library.buffalo.edu/music/exhibits/genderroles.pdf>. 25.10.2016
46. Jenkins JS. The voice of the castrato. The Lancet, 1998;351(9119):1877-1880.

47. Franklin JL. The castrati; a physician's perspective. *Hektoen International a Journal of Medical Humanities*, 2016;8(4).
48. Sundberg J, Trovén M, Richter B. Sopranos with a singer's formant? historical, physiological and acoustical aspects of castrato singing. *TMH-QPSR, KTH*, 2007;49:1-6.
49. Macy L. *The Grove Book of Opera Singers*. Newyork: Oxford Press University, 2008:150-152.
50. Farinelli. URL: <https://global.britannica.com/biography/Farinelli>. 23.10.2016
51. Farinelli. URL: <http://www.ebooklibrary.org/articles/farinelli>. 30.10.2016
52. Harris ET. Twentieth-century farinelli. *The Musical Quarterly*, 1997; 81(2): 180-189.
53. Messadié G. 4000 yıllık tarihi aldatmacalar. Çeviren Kaya SE. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2013.
54. Bergeron K. The castrato as history. *Cambridge Opera Journal*. 1996; 8(2): 167-184.
55. Hertz D. Farinelli and Metastasio: rival twins of public favour. *Early Music*. 1984; 12(3): 358-366.
56. King TA. The castrato's castration. *Studies in English Literature, 1500-1900*, 2006; 46(3) Restoration and Eighteenth Century: 563-583.
57. McGeary T. Farinelli in Madrid: opera, politics, and the war of Jenkins' ear. *The Musical Quarterly*. 1998; 82(2): 383-421.
58. Arda B. Tıp etiği açısından insan hakları. Çağdaş Tıp Etiği. Editörler Demirhan Erdemir A, Öncel Ö, Aksoy Ş. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2000: 41-52.
59. Farinelli. URL: <http://www.imdb.com/title/tt0109771/>. 05.12.2016
60. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı; 1997. On Beşinci Cilt; 1-3.
61. Akşit MA, Tekin N. Çocuk hekimliği ve etik. *Klinik Etik*. Editörler Demirhan Erdemir A, Oğuz Y, Elçioğlu Ö, Doğan H. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2001:165-225.
62. Öztürk H. Çocukların tıbbi kararlara katılımı. Editör Ankara Tabip Odası Etik Komisyonu. Yaşama Dair Etik Bir Bakış. Ankara: Tabip Odası Yayınları, 2002: 164-176.
63. İzgi MC. Tedavi amaçlı olmayan çocuk sünnetinin etik değerlendirmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 2015; 26 (3): 204-212.
64. Halidi G. Tıpta Otorite Unsuru: Otorite Figürleri ve Otoriter İlişkiler. Danışman Kadioğlu S. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2015.
65. Onur B. Çocukluğun dünü ve bugünü. *Kebikeç: İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 2005; (19): 99-112.
66. Genç Ö. Çocukların Ortaçağ Avrupası'ndaki Yeri. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2016; 1(1): 245-265.